

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЗЕЛІСКО Любов Іванівна

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНИХ
НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ

ІЗ.00.04 - професійна педагогіка

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Л. Зеліско

Київ - 1996

00754209 (R)

Робота виконана в Інституті педагогіки і психології професійної

освіти АПН України

Науковий керівник

- кандидат педагогічних наук

Роман Романа Михайлівна

Офіційні опоненти

- доктор філологічних наук, професор,

член-кореспондент АПН України

Мацько Любов Іванівна

- кандидат педагогічних наук, доцент

Потелло Ніна Яківна

Провідна установа

- Рівненський державний педагогічний

інститут

Захист відбудеться " 18 " вересня 1996 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.61.01

в Інституті педагогіки і психології професійної освіти АПН Украї-
ни за адресою: 254060, м.Київ, вул.Максима Берлінського, 9,5-ий
поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогі-
ки і психології професійної освіти АПН України
/254060, м.Київ, вул.Максима Берлінського, 9/.

Автореферат розісланий " 18 " листопада 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М.Цибульська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність і ступінь дослідженості проблеми. У нових соціально-економічних умовах особливого значення набуває мовленнєвий розвиток учнів професійно-технічних закладів освіти, формування у них культури мовлення, тісно пов'язаного з усіма сферами суспільного життя. Майбутнім робітникам необхідно оволодіти основами мовленнєвої комунікації відповідно до потреб спілкування. Лише за цієї умови можна досягти правильності мовлення у кожній можливій ситуації спілкування незалежно від функціонального стилю, форми /усної чи писемної/ мовлення, його емоційно-експресивного забарвлення.

Проблема мовного спілкування сьогодні вивчається вченими-лінгвістами, педагогами, які прагнуть розкрити особливості функціонування законів мови у процесі мовлення, зв'язок культури мовлення з психологією і логікою людського мислення, виявити причини недостатнього рівня культури мовлення в процесі вивчення мови. Як зазначають відомі вчені-лінгвісти Р.О.Будагов, Л.С.Виготський, Г.О.Винокур, С.Я.Єрмоленко, В.Г.Костомаров, О.О.Леонтьєв, Т.І.Панько, В.М.Русанівський, Л.В.Шерба, знати закони мови як системи – це не означає практично володіти нею, необхідно володіти законами мовного спілкування, комунікативно-мовними уміннями та навичками.

Орієнтація на комунікативно-практичне засвоєння мови докорінно змінює завдання і зміст навчання: якщо, опираючись на систему мови, ми йдемо від форми до функції, від мовних одиниць до їх вживання у мовленнєвій діяльності, то при опорі на систему мовлення ми йдемо від значення до мовної форми, – точніше, від комунікативного завдання, яке виконує мовець, до відбору а/ змісту мовлення і б/ мовленнєвих засобів, які відповідають завданням мовлення і визначеному змістові. Такий шлях у мовленнєвому розвитку є найефективнішим, оскільки він сприяє розв'язанню актуальних проблем спілкування, зокрема формування мовленнєвої культури. При цьому система мови і мов-

ленневий матеріал використовуватися як складові успішного процесу навчання учнів продуктивною мовною діяльністю.

У зв'язку з цим для практичного навчання мови особливою актуальністю набувають питання, пов'язані з визначенням сутності практичних навичок спілкування, із створенням системи добору, розробки, поєднання і використання засобів мови і мовленнєвого матеріалу, спрямованого на формування в учнів умінь використовувати мову для функціонального спілкування.

Аналіз педагогічної, психологічної і методичної літератури, вивчення стану викладання мови у загальноосвітніх школах та професійно-технічних закладах України свідчить, що проблема удосконалення мовленнєвого розвитку учнів розв'язується недостатньо: цілеспрямована робота з цього напрямку проводиться в основному на уроках розвитку мови, кількість яких визначається навчальною програмою. Відсутня система науково-методичного забезпечення, використання мовленнєвого тематичного матеріалу, ситуацій мовлення.

У закладах профтехосвіти різного типу недостатньо враховуються можливості щодо підвищення якості засвоєння мови професію, не визначаються кінцеві результати мовленнєвого розвитку, неефективно і безсистемно використовується мовленнєвий матеріал, не реалізуються повновірні лексичні, фразеологічні, словотворчі, граматичні, стилістичні ресурси мови, не розроблена система організації різних видів самостійної навчально-пізнавальної діяльності учнів, що негативно відображається на загальному рівні культури мовлення випускників закладів профтехосвіти.

Сьогодні, коли викладання мови зорієнтоване на діяльну системно-комунікативну основу, особливого значення набуває введення в профтехучилищах України курсу мови як комунікативно-орієнтованого, який сприяв би розв'язанню найтипівіших комунікативних завдань в усіх сферах спілкування.

Викладене вище зумовило вибір теми дисертаційного дослідження: "РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПРОФЕСІЙНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАКЛАДІВ".

Об'єкт дослідження – процес мовленнєвого розвитку учнів професійно-технічних закладів освіти на навчальному матеріалі курсу мови.

Предмет дослідження – дидактичні умови мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ і вищих професійних училищ.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування і дослідно-експериментальна перевірка дидактичних умов ефективного мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ і вищих професійних училищ у процесі вивчення комунікативно-орієнтованого курсу мови.

В основу дослідження покладено гіпотезу, згідно з якою успішний мовленнєвий розвиток учнів професійно-технічних закладів освіти може бути забезпечений за таких умов:

- розробка і використання предметно-мовних тем як основи навчального курсу з метою наближення навчання до практики мовленнєвого спілкування у всіх сферах життєдіяльності людини;
- організація навчальної діяльності учнів на основі предметно-мовних тем з метою посилення практичного оволодіння мовою;
- планомірне використання зв'язного тексту і ситуацій мовлення для організації мовленнєвого розвитку учнів у різних сферах функціонування стилів;
- поетапне проведення словникової роботи на основі використання професійно значущої лексики майбутніх робітників;
- наступність у розвитку мовлення учнів, засвоєнні професійної лексики, самоосвіті.

Завдання дослідження:

1. Виявити і теоретично обґрунтувати умови мовленнєвого розвитку учнів професійно-технічних закладів освіти.
2. Розробити систему предметно-мовних тем, які логічно поєднують граматичний і мовленнєвий матеріал.

3. Виявити та експериментально перевірити дидактичні умови мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ та вищих професійних училищ в процесі навчання мови на основі предметно-мовних тем.

4. Проаналізувати ефективність впливу різних предметно-мовних тем професійного спрямування на оволодіння учнями професійної лексики і якість підготовки висококваліфікованих робітників.

5. Розробити методичні рекомендації щодо мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ та вищих професійних училищ на уроках мови.

Методологічною основою дослідження є теорія пізнання, положення про соціальну зумовленість освіти й виховання, взаємозв'язок навчання і розвитку особистості, філософські, соціологічні, психолого-педагогічні ідеї щодо соціально та особистісно значущої діяльності, гуманітаризації професійної освіти.

Теоретичною основою дослідження стали лінгводидактична і лінгво-психологічна теорія мовленнєвого розвитку на основі комунікації /Д.С.Виготський, Т.О.Ладженська, О.О.Леонтьєв, В.М.Русанівський/, теорія взаємозв'язку мислення, мови і розвитку /О.М.Леонтьєв, А.Р.Дурія, М.М.Шанський/, принципи теоретичного і виробничого навчання у закладах профтехосвіти /С.Я.Батишев, А.П.Беляєва, М.І.Думченко, М.І.Махмутов/, положення щодо професійної спрямованості навчально-виховного процесу в профтехучилищах /О.С.Дубинчук, Т.В.Кудрявцев, Н.Г.Ничкало, В.В.Олійник/.

У ході дослідження використовувались положення Державної національної програми "Освіта" /"Україна XXI століття"/, Закону України про мови, концепції розвитку профтехосвіти України, концепції вивчення української мови як державної /С.Я.Єрмоленко, Л.І.Мацько/.

Методи дослідження: аналіз психологічної, педагогічної і методичної літератури, педагогічного досвіду, наукових досліджень; цілеорієнтоване спостереження, бесіди, тестування, анкетування, педагогічний експеримент, дослідно-експериментальна перевірка ефективності

використання предметно-мовних тем, статистичний аналіз результатів дослідження.

Експериментальна робота проводилась у семи профтехучилищах /СПТУ № 3, СПТУ № 5, СПТУ № 7, СПТУ № 10, СПТУ № 15 Івано-Франківської області, СПТУ № 23 Кіровограда, СПТУ № 12 Житомира/. В ній брали участь 386 учнів 24 навчальних груп з різних спеціальностей деревообробної промисловості. У ході наукового пошуку здійснювався ретроспективний аналіз 20-річного досвіду роботи дисертанта викладачем в середньому професійному-технічному училищі № 3, вищому художньому професійному училищі № 3 Івано-Франківська.

Дослідження здійснювалося у 1986-1996 рр. в три етапи.

На першому етапі /1986-1989 рр./ вивчався стан досліджуваної проблеми в психологічній, педагогічній, філологічній літературі, аналізувався досвід учителів-словесників, визначались завдання дослідження, розроблялись експериментальні навчальні програми, методика організації мовленнєвого розвитку учнів та предметно-мовні теми.

Другий етап /1990-1992 рр./ - проводився формульний експеримент, виявлялась ефективність впливу розробленої методики на мовленнєвий розвиток і якість підготовки висококваліфікованих робітників на базі Івано-Франківського вищого художнього професійного училища № 3, вищого професійного училища № 10 м.Коломиї, профтехучилищ Івано-Франківської, Житомирської, Кіровоградської областей, здійснювалася експериментальна перевірка форм і методів роботи з предметно-мовних тем.

На третьому етапі /1993-1996 рр./ завершувалось проведення експериментальної роботи, здійснювалася систематизація і узагальнення експериментальних даних, розроблялись методичні рекомендації з мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ і вищих професійних училищ, а також оформлявся рукопис дисертації.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічним обґрунтуванням її вихідних позицій, застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його меті і завданням, репрезентативністю вибірки, системним аналізом теоретичного і емпіричного матеріалу, поєднанням кількісного і якісного аналізу одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні положення щодо успішного мовленнєвого розвитку учнів закладів профтехосвіти на основі предметно-мовних тем, творчого використання мовленнєвих ситуацій, що відповідають меті, завданням та умовам професійного навчання, спрямовуються на забезпечення пошукового характеру навчальної діяльності, розвиток мовленнєвої компетенції майбутніх робітників, формування їх творчого мислення та мовної культури.

Теоретичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні лінгводидактичних принципів розробки предметно-мовних тем, покладених в основу мовленнєвого розвитку учнів, їх місця і ролі в системі комплексного методичного забезпечення викладання української та російської мов у профтехучилищах та вищих професійних училищах.

Практичне значення дослідження полягає в розробці методичних рекомендацій з мовленнєвого розвитку учнів у процесі вивчення мови для викладачів профтехучилищ та вищих професійних училищ. Результати дослідження можуть використовуватись учителями української і російської мов загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, коледжів, а також у закладах післядипломної освіти учителів.

Апробація результатів дослідження здійснювалась у публікаціях автора, виступах на міжнародних /Кишинів - 1987; Харків - 1994/, всеукраїнських /Київ - 1988, 1990, 1992, 1993; Кривий Ріг - 1987; Черкаси - 1989/, науково-практичних конференціях, звітних наукових конференціях Інституту педагогіки АПН України /Київ-1988-1994 рр./, обласних конференціях працівників народної освіти /Івано-Франківськ -

1986–1995 рр./, шляхом читання лекцій для учителів–словесників на курсах підвищення кваліфікації.

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження впроваджено в Івано–Франківському вищому художньому професійному училищі № 3, вищому професійному училищі № 10 м.Коломиї Івано–Франківської області, в профтехучилищах Івано–Франківської, Житомирської, Кіровоградської областей. Наш педагогічний досвід вивчено, узагальнено і рекомендовано для впровадження в загальноосвітніх школах та професійно–технічних закладах Івано–Франківським обласним інститутом післядипломної освіти.

На захист вносяться:

1. Теоретично обгрунтоване положення щодо забезпечення мовленнєвого розвитку учнів закладів профтехосвіти як важливого чинника формування особистості майбутнього робітника на основі комунікативно–діяльнісного підходу, використання предметно–мовних тем з урахуванням особливостей професійної спрямованості навчально–виховного процесу та виробничої діяльності у профтехучилищах і вищих професійних училищах різного профілю, які здійснюють підготовку кваліфікованих робітничих кадрів для різних галузей промислового, сільсько–господарського виробництва та сфери обслуговування.

2. Методика мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ та вищих професійних училищ, побудована на основі дидактичних та лінгводидактичних принципів.

Структура і основний зміст дисертації.

Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури і додатків.

У вступі обгрунтовано актуальність теми, наукову новизну, теоретичну й практичну значущість роботи, визначено об'єкт, завдання і мету, предмет дослідження, гіпотезу, сформульовано положення, які вносяться на захист.

У першому розділі - "ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ І ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ МОВЛЕННЕВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ" - проаналізовано стан проблеми мовленнєвого розвитку учнів в сучасній педагогіці, лінгводидактиці та лінгвопсихології.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблеми мовленнєвого розвитку розглядається дослідниками в тісному зв'язку не тільки з методикою навчання мови, а й з мовознавством, психологією, лінгводидактикою, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, де предметом вивчення є мовленнєвий і розумовий розвиток особистості, її здатність виконувати комунікативні мовні акти. На необхідність вивчати мову в процесі мовленнєвої діяльності, на різні ролі учасників мовленнєвого акту вказували у своїх працях Бодуен де Куртене, Ф.І.Буслаєв, О.О.Виноградов, О.О.Потебня, О.О.Шахматов, Л.В.Щерба. Це положення знайшло подальший розвиток у працях вчених-психологів, лінгвістів, методистів /Ю.М.Верещагін, Т.К.Донченко, С.Я.Єрмоленко, В.Г.Костомаров, Т.О.Ладигенська, О.О.Леонтьєв, Л.І.Мацько, О.Д.Митрофанова, В.Л.Скалкін, Л.В.Скुरатівський, Г.Я.Солганик, Е.П.Шубін, І.П.Южук і ін./.

Комунікативність орієнтує на організацію спілкування учнів з метов розв'язання життєвих завдань і передбачає для цього активне використання мови, що вивчається /Н.А.Пашківська, К.З.Повхан/.

В основу такого підходу до мовленнєвого розвитку учнів покладено психолінгвістичну теорію О.О.Леонтьєва, обґрунтований ним принцип активної комунікації як основи навчання спілкування, подальшого мовленнєвого розвитку учнів, практичного засвоєння ними мови.

Центром сучасного уроку мови, на нашу думку, має бути комунікативна тема, зміст якої складає не лише граматичний, а й мовленнєвий та лексичний матеріал. Вона допомагає чітко визначити, чого саме повинні навчатися учні: який тип висловлювання, діалогу конструювати і в якому обсязі, який стиль мовлення доцільніше вживати, як використовувати одержану на уроці інформацію.

Тематичний мовленнєвий матеріал повинен відображати найбільш активні сфери спілкування, конкретні мовленнєві ситуації, а саме: людина - мова, мовлення, людина - природа, людина - людина, людина - сфера обслуговування, транспорт, людина - професія, людина - історія країни, народу, людина - мистецтво, людина - народні традиції у мистецтві, промислах й ін.

Предметно-мовні теми передбачають словникову роботу /основні поняття, тематичні, лексичні групи слів, фразеологізми, прислів'я і приказки, загадки, крилаті вислови/, а також практичні вправи на основі різних видів зв'язних текстів /тексти-ситуації, монологи, діалоги, тексти-переклади, тексти за типами і стилями мовлення тощо/, орієнтований перелік усних висловлювань і творчих робіт.

Зазначимо, що лише текст, його глибокий і всебічний аналіз може розкрити комунікативну природу мови, яка оприймається як система, що дає можливість реалізувати свою комунікативну функцію в процесі спілкування /Г.О.Винокур, В.М.Русанівський, М.М.Шанський, Л.В.Щерба, Л.П.Якубинський/. Саме вивчення тексту як комунікативної одиниці мови логічно породжує необхідність комплексного навчання мови. Текст завжди пов'язаний з актом комунікації, спілкування. Мовленнєва діяльність передбачає вміння конструювати і розуміти тексти. Отже, текст виконує особливу, лише йому притаманну функцію: забезпечення комунікації в процесі життєдіяльності людей /Г.В.Колшанський/.

Простежується благотворний вплив зв'язного тексту як живого потоку усного або писемного мовлення на розумовий та моральний розвиток особистості учня, тут же в комунікативному аспекті виявляється доцільність використання текстів-ситуацій в врахуванням мовленнєвої необхідності, мети спілкування. З одного боку, зв'язний текст є для учнів зразком, до якого вони прагнуть наблизитися, з другого - він завжди сприяє самостійній роботі учнів з виходом на творчість.

Такий підхід до мовленнєвого розвитку учнів набуває особливого значення у профтехучилищах, де на уроках мови розв'язуються конкретні комунікативні завдання, що визначаються загальнопедагогічними й соціально-економічними вимогами, професійною спрямованістю навчально-виховного процесу і виробничої діяльності училища. При цьому враховується і те, що профтехосвіта є невід'ємною частиною народної освіти і повинна виконувати свої специфічні функції. Зокрема, діяльність профтехучилищ і вищих професійних училищ спрямована на виконання соціального замовлення: підготовку висококваліфікованих спеціалістів для певної галузі промисловості. Мовленнєва діяльність виступає тут не як предмет вивчення, а як засіб навчання.

Проблема розвитку усного і писемного мовлення учнів є провідною в сучасній лінгводидактиці і методиці навчання мови. Вона має як соціологічний, так і особистісний характер, оскільки повноцінний розвиток особистості, її прагнення реалізувати свої здібності можливі лише при достатньо високому рівні мовленнєвого розвитку.

У мовленнєвому розвитку учнів спостерігається тенденція злиття навчання мови і мовлення в єдине ціле. Цей процес спрямований на формування умінь повноцінного спілкування, тому головною в навчанні стає комунікативна мета: оволодіння фонетиком, орфографією, лексиком, граматику повинно знаходити безпосередній вихід в мовлення.

У другому розділі - "ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ" - обгрунтовано педагогічні принципи відбору граматичного і мовленнєвого матеріалу, методи формування розуміння учнями правильності і комунікативної доцільності мовної діяльності, розглянуто дидактичні аспекти створення мовленнєвих ситуацій та збагачення активного і пасивного словника учнів, викладено методику і результати експериментального навчання.

Обгрунтування доцільності введення у навчальному закладі профтехосвіти тематичного курсу розвитку мовлення вимагає визначення,

які механізми мовленнєвої діяльності при цьому повинні діяти; які види діяльності є основними, якими ситуаціями мотивується той чи інший вид мовленнєвої діяльності; які уміння і навички мовленнєвої діяльності формуються, як окреслюється коло теоретичних знань, необхідних для забезпечення свідомої роботи над формуванням умінь; яка технологія практичної роботи над уміннями мовленнєвої діяльності; яке співвідношення мовних засобів і мовленнєвого матеріалу в предметно-мовній темі і які причини їх взаємодії.

Узагальнення результатів вивчення цього аспекту досліджуваної проблеми дало змогу зробити такі висновки: необхідно значно посилити функціонально-семантичний аспект характеристики явищ мови; вивчення основ функціональної граматики слід здійснювати на основі розгляду структури мови; основне місце в курсі повинен зайняти синтаксис як рівень мови, що приводить в дію всі її засоби; в основу предметно-мовної тематики повинен бути покладений текст як об'єкт вивчення і засіб навчання; теоретичні відомості вимагають посилення їх пояснюючих функцій, спрямованості на розуміння, на засвоєння способів застосування знань на практиці.

На перший план висувається мотив осмислення практичної значущості того, що вивчається: від мовлення – до мови – для мовлення. Саме в процесі мовленнєвої діяльності можна по-справжньому осмислити можливість мови, навчитися свідомо користуватися ними /Г.П.Іжакевич/.

Безумовно, такий підхід до проблеми мовленнєвого розвитку вимагає насамперед розробки такої навчальної програми, яка б за структурою відповідала навчальній діяльності з предмета, а саме: комунікативні наміри /мотиви/ – уміння і навички володіння мовою в різних ситуаціях мовленнєвої діяльності /кінцева мета/ – теоретичні відомості /база свідомої роботи над уміннями і навичками/ – уміння і навички з мовленнєвих операцій /проміжні цілі/ – способи, прийоми роботи /дії і операції/ – прийоми контролю /перевірка досягнення мети/.

Організація спілкування, формування умінь мовленнєвого спілкування, виховання потреби культури спілкування, розуміння життєвої значущості умінь мовленнєвого спілкування – такі нові функції реалізуються під час уроку.

Проведення таких уроків вимагає реалізації принципів: комунікативності, проблемності, ситуативності, цілісності, функціональності, які утвердилися в сучасній лінгводидактиці /Т.В.Кудрявцев, Г.Я.Солганик, Е.Д.Сосенко, М.В.Успенський, Л.П.Федоренко/. Що ж стосується формально-граматичного принципу, який, на жаль, переважає в більшості навчальних програм і підручників з мови, то зазначимо, що організація навчального процесу на його основі є неефективною.

На нашу думку, на уроці повинен використовуватися мовний матеріал, спрямований на формування конкретних навичок у відповідному виді мовленнєвої діяльності, створення творчої, ділової атмосфери, мовленнєвого середовища /на основі використання текстів, діалогів, творчих завдань/. Текст при цьому виступає як засіб спостереження й аналізу мовних одиниць, формування мовленнєвих умінь і навичок, як зразок для побудови висловлювань за аналогією, як мовний стимул для обговорення, бесіди, дискусії. Здійснюючи підготовку учнів до мовленнєвої діяльності, доцільно враховувати, що повноцінний текст може бути сконструйований лише тоді, коли учень добре знає предмет мовлення. У зв'язку з цим винятково важливим фактором, який сприяє забезпеченню мовленнєвого розвитку учнів професійно-технічних закладів, є професійна спрямованість мовленнєвого матеріалу, на основі якого вони конструюють свої списки, роздуми, оповідання.

Так, оволодіння мовою професії під час вивчення наукового стилю /науково-технічний та науково-виробничий тексти/ орієнтує на конструювання типів мовлення певної тематики: опис будови деревини, робочого інструмента /столяра, різьбяра по дереву, інкрустатора/, деревообробного верстата, способів виконання різьби по дереву; розпо-

відь про розвиток меблевого виробництва, різьби по дереву, народних художніх промислів; роздуми над проблемами сучасного меблевого виробництва, розвитку художніх промислів, секретами різьбярської справи, впливом науково-технічного прогресу на деревообробну промисловість й ін.

Все це дало можливість зробити висновок, що предметно-мовну тематику слід розробляти з урахуванням профілю училища на основі таких методичних вимог: кожна тематична предметно-мовна розробка повинна мати характерну професійну лексику і відповідний їй стиль; зміст текстів повинен визначатися ситуаціями реального життя; з урахуванням особливостей майбутньої робітничої професії, якою оволодівають учні, доцільно конкретизувати предметно-мовні теми, що сприятиме використанню одержаних на уроках мови знань під час вивчення курсу спеціальних дисциплін, самостійної роботи з науково-технічною літературою, в подальшому навчанні /самосвіті/. Тобто, на уроках мови у професійному училищі необхідно створювати ситуації реального, необхідного учням живого спілкування.

Отже, запропонована система предметно-мовних тем і уроків на їх основі забезпечує створення педагогічних умов для активізації мовленнєвого розвитку учнів на рівні конструювання зв'язних текстів, висловлювань різних типів мовлення. Виявлено, що завдяки такій системі педагогічних умов, які реалізуються в навчальному процесі, було забезпечено: оволодіння мовним матеріалом, необхідним і достатнім для встановлення контактів з різними людьми в різних ситуаціях; включення учнів у реальне спілкування, що передбачає активне використання відповідного навчального матеріалу; створення природних ситуацій спілкування, їх варіантів; постійне збагачення словникового запасу, оволодіння емоційно-експресивними засобами мови; зростання ступеня самостійності й творчості учнів.

Доведена дидактична доцільність добору й використання навчально-

го матеріалу як ситуативно-тематичного, що дає можливість будувати процес навчання на основі тем і ситуацій, які становлять базу для формування навичок спілкування і водночас сприяють свідомому оволодінню необхідними знаннями з мови. Проблемно-ситуативні завдання дають змогу подолати недолік вивчення мови в "чистому вигляді", відірваної від реальної мовленнєвої діяльності людей, а тому віддаленої від учнів /В.М.Русанівський/.

Таким чином, аналіз результатів, одержаних на цьому етапі педагогічного експерименту, показав, що ефективність мовленнєвого розвитку знаходиться у прямій залежності від предметно-мовної тематики, покладеної в основу навчального процесу, від конкретного визначення на її основі умінь і навичок, необхідних для спілкування в різних сферах життєдіяльності учнів, які логічно розподіляються в предметно-мовних темах, що передбачає: 1/ подання мовних одиниць в дії /тобто в мовленні/; 2/ комплексне представлення елементів мовної системи /синтаксису, морфології, лексики, орфоєпії, фонетики/ в межах однієї теми; 3/ відбір одиниць навчання мовної діяльності /текст/.

Такий підхід сприяв визначенню комунікативних потреб учнів, сфер і підсфер, ситуацій і тем спілкування, жанрів писемного мовлення і типів текстів з обов'язковим врахуванням вимог професійної лексики, а також співвідношення мовного матеріалу, предметно-мовних тем, сфер і ситуацій спілкування.

Еспериментальне дослідження на наступному етапі нашого наукового пошуку допомогло визначити характер мовної діяльності учня, розробити схему її комплексного методичного забезпечення, що передбачає: а/ теоретичне обґрунтування змісту навчальної програми, співвідношення мовних одиниць і мовленнєвого матеріалу; б/ визначення і розробку предметно-мовних тем; в/ вивчення комунікативних потреб учнів профтехучилищ, сфер і підсфер їх спілкування.

З метою формування мовленнєвої компетенції запропоновано:

а/ конструювання текстів з урахуванням типів мовлення, творчі письмові роботи; б/ оволодіння учнями лексичним мінімумом, в тому числі з професії; в/ розробку видів ситуацій спілкування /розмова, діалог, ролева гра, відповідь-пояснення, монолог-роздуми, полілог, тематична бесіда, дискусія, диспут/.

На основі використання розробленої нами методики в учнів ПТУ і ВПУ формувалися уміння і навички свідомого використання мовних засобів різних функціональних стилів. У зв'язку з цим майбутні робітники повинні вміти: 1/ оцінювати мовну ситуацію, тобто орієнтуватися у мовній ситуації; 2/ оперувати мовними засобами, тобто обрати ті засоби, які відповідають ситуації, що в ній відбувається комунікація.

У ході дослідження ми враховували, що мовленнєва діяльність - це складна форма психічної діяльності, тісно пов'язана з мисленням. Тому учень має розуміти не тільки те, про що говориться, що і як викладено в текстовій інформації, а й може виявити головний зміст висловлювання, його основну думку, незалежно від того, сформульована вона в інформації чи дана у підтексті. Таким чином, у своєму мовленнєвому розвитку він піднімається на вищий рівень. На відміну від традиційної організації навчання це активізує його пізнавальну діяльність, орієнтує на максимальну самостійність, породжує інтерес до творчості.

Виявлений тісний зв'язок між ситуацією і текстом зумовлює форму, будову і зміст мовлення, а також мовленнєве спілкування між учнями. Це викликало інтерес до ситуації спілкування, зумовило необхідність розробити всі її можливі варіанти з урахуванням тематики предметно-мовних тем і сфер спілкування. На нашу думку, моделюючи на уроці навчальні мовленнєві ситуації, необхідно дотримуватися таких загально-

дидактичних вимог: враховувати вікові особливості учнів, їх соціальний досвід, інтереси й потреби, спиратися на реалії повсякденного життя; активно використовувати елементи ролевої гри, створювати на уроці реальну ситуацію спілкування, сприяти самостійній творчості учнів; враховувати рівень володіння учнями мовою; тісно пов'язувати мовленнєві ситуації з усіма елементами мовленнєвого розвитку учнів на уроках.

Розроблена у процесі досліджень схема комплексного методичного забезпечення мовленнєвої діяльності включає систематичну цілеспрямовану словникову роботу, яка об'єднує всі компоненти мовленнєвого розвитку. Ми виходили з того, що лексичний мінімум повинен обслуговувати мовленнєву комунікацію, забезпечувати адекватність у ситуаціях спілкування, має являти собою модель живої, функціонуючої мови, яка служить для вираження не лише думок, але й почуттів, сприяє формуванню "чуття" слова, його сили. Враховувались принципи відбору лексики, формування активного словникового запасу: а/ принцип системності, б/ тематичний принцип, в/ принцип поєднання, г/ функціонально-семантичний, д/ принцип врахування особливостей рідної мови /М.М.Шанський/.

Особливу увагу було приділено розробці системи проведення письмових робіт, зокрема, виявлено найактуальніші для професійного учня жанри і стилі писемного мовлення: заява, характеристика, автобіографія, анкета, рекомендація, запрошення, пояснююча записка, акт, договір, технологічна характеристика, технологічна карта /офіційно-діловий стиль/; замітка, стаття, інформація, нарис, огляд /публіцистичний стиль/; конспект, реферат, доповідь, повідомлення, виступ /загальнонауковий стиль/; опис, пейзажна замальовка, поетична картинка, лірична мініатюра, різні види діалогу і монологу, оповідання, лист, роздуми, щоденник /публіцистичний і художній стилі/.

Як показав аналіз, 85,9% письмових робіт на завершальному етапі

навчання мають яскраво виражений творчий характер, який свідчить про вищий ступінь розвитку мовлення, його продуктивний характер, що сприяє інтелектуальному розвитку особистості учня.

На завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи була здійснена статистична обробка результатів мовленнєвого розвитку учнів на основі тих способів визначення рівня володіння мовою, які у сучасній лінгводидактиці вважаються найдоцільнішими і адекватними з позицій комунікативно-діяльнісного підходу. При цьому на перший план висувалися обсяг і якість зв'язного тексту /кількість мікротем, їх розкриття, правильність мови/, на основі яких визначається рівень мовленнєвого розвитку: високий, середній, низький /М.М.Шанський/. У визначенні рівня володіння зв'язним мовленням /текст, мовологічне висловлювання/ за основу було обрано критерій змісту і критерій композиційної завершеності частин тексту.

Коефіцієнт розгорнутості визначався відношенням кількості мікротем, що відповідають логіці висловлювання /Б/, до загальної кількості мікротем /А/:

$$K = \frac{B}{A} .$$

Цей критерій дозволив перевірити вміння учня розкривати тему зв'язного висловлювання.

Коефіцієнт правильності композиційної будови визначається відношенням наявності обов'язкових складових будови тексту /зачину, середньої частини, кінця /В/ до загальної кількості мікротем:

$$K = \frac{B}{A} .$$

Якщо в мікротемі є в наявності всі три елементи /зачин, середня частина, кінець/, вона вважається композиційно завершеною. Визначений критерій дозволяє перевірити вміння учнів розподіляти смислове навантаження між початком, серединою і кінцем висловлювання.

Узагальнені результати дослідження свідчать, що у мовленнєвому розвитку учнів на другому етапі /у порівнянні з першим/ є суттєві

зміни у позитивну сторону. Особливо це стосується такого показника як кількість мікротем та їх розкриття; паралельно спостерігається зростання показників низького мовленнєвого розвитку по відношенню до високого. Якість знань, рівень мовленнєвого розвитку в експериментальних групах є значно вищими, ніж у контрольних. Творчі роботи випускників тих училищ, які навчалися в експериментальних групах, характеризувалися вмінням логічно, переконливо і нетрадиційно викладати свої думки, судження, ефективно використовувати емоційно-експресивні засоби мови, багатство лексики.

Таким чином, у процесі експериментально-дослідної роботи: доведено педагогічну доцільність використання ситуативно-тематичного мовленнєвого матеріалу, показано, що він дає можливість більш ефективно розв'язувати завдання мовного розвитку; обґрунтовано дидактичні вимоги до навчально-методичного комплексу, побудованого на предметно-мовному навчальному матеріалі; розроблено й експериментально перевірено методику мовленнєвого розвитку майбутніх робітників на основі ситуативно-тематичного матеріалу.

Узагальнення результатів теоретичної та дослідно-експериментальної роботи з мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ і вищих професійних училищ на основі предметно-мовної тематики дозволяє зробити такі висновки:

І. Створення в процесі навчання мови умов для мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ і вищих професійних училищ сприяє розв'язанню цієї проблеми на міжпредметному рівні, визначає важливу роль умінь і навичок мовленнєвої діяльності в усіх основних видах /аудіювання, говоріння, читання, письмо/ для їх успішної роботи з різними предметів, у самоосвіті, а також в оволодінні мовою професії, що поряд з іншими факторами впливає на забезпечення підготовки висококваліфікованих робітників.

В умовах, коли учень самостійно, свідомо і цілеспрямовано здій-

оння свої навчально-пізнавальну діяльність, розробка і використання предметно-мовних тем як основи навчального курсу з метою наближення вивчення мови до реальних ситуацій спілкування значно підвищує мотивацію навчання.

2. Провідною умовою мовленнєвого розвитку учнів професійно-технічних закладів освіти є організація оволодіння ними вміннями й навичками мовленнєвого спілкування на основі зв'язного тексту, що забезпечує усвідомлене здійснення навчально-пізнавальних дій в процесі навчання мови. Розробка і використання під час занять текстових висловлювань допомагає учням наблизитися до бажаного зразка, стимулює їх творчість у сприйнятті, самостійному осмисленні і конструванні текстів, сприяє розвитку інтересу до навчального матеріалу як життєво важливого.

Характеристика тексту як явища функціонування мови, як акту комунікації, що несе в собі когнітивне, інформаційне, психологічне і соціальне навантаження спілкування, стимулює учнів до осмисленого і пошукового конструювання тексту, полегшує засвоєння ними умінь і навичок конструювання різних видів тексту в залежності від реальної ситуації спілкування; розвиває здібності виділяти головне і логічно об'єднувати в тексті думки, судження, аргументи; сприяє формуванню умінь засвоювати структурні особливості зв'язного висловлювання, умінь творчо переробляти текст /виділення головного, скорочення, поділ, виборка необхідного і його оцінка, складання плану і тез, анотації, конспекту і тематичного конспекту, написання реферату/.

3. Висока результативність оволодіння учнями мовленнєвими вміннями і навичками досягається завдяки утвердженню такого підходу до навчання, в умовах якого вивчення окремої граматичності теми, кожного питання систематичного курсу мови розглядається як одна з найважливіших сторін мовленнєвого розвитку учнів, їх практичної мовленнєвої діяльності, спрямованої на включення в мовленнєві ситуації,

в процес пошуку, в усвідомлене оперування навчальним матеріалом як засобом комунікації.

Використання предметно-мовних тем у процесі навчання мови підвищує можливості оволодіння учнями матеріалом на основі ширшого і детальнішого розгляду і осмислення реальних зв'язків мовної форми з особливостями предметного змісту мовлення і умовами мовленнєвого спілкування. Учні краще усвідомлюють практичне значення вивчення мови при використанні навчального матеріалу в близьких сферах життєдіяльності, в тому числі у професійній сфері.

4. Важливою умовою успішного мовленнєвого розвитку учнів є також науково обгрунтований відбір і використання мовленнєвих ситуацій залежно від умов і цілей навчання, що надає навчальному процесу творчого, пошукового характеру, проблемності і значно збагачує його мотиваційну базу, сприяючи розвитку комунікативної самостійності й активності учнів, формуванню їх творчого мислення і підвищенню мовленнєвої культури.

5. У здійсненні завдань мовленнєвого розвитку учнів важливу роль відіграє проведення систематичної словникової роботи, в результаті чого забезпечуються функціональні умови осмислення лексичних понять; виховується увага до слова в його комунікативній функції, прагнення до самостійної роботи, спрямованої на підвищення професіоналізму, практичне уміння використовувати засвоєні поняття в живому усному і писемному мовленні.

6. Достатньо висока діагностичність використаної в процесі досліджень методики визначення логічності і поступовості мовленнєвого розвитку учнів забезпечується комплексним використанням таких показників як глибина і міцність знань; уміння використовувати одержані знання при розв'язанні пізнавальних завдань; уміння порівнювати, знаходити подібність і відмінність у процесах і явищах реальної дійсності; якість, аргументованість, повнота мовленнєвих висловлю-

вань; ініціативність і реактивність мовлення, наявність контактності, усталеність зв'язків; логічність, зв'язність, емоційність і експресивність, чистота мовлення.

Реалізація запропонованої системи дидактичних умов, які забезпечують мовленнєвий розвиток учнів у процесі навчання, утворює такий підхід до навчання мови, що сприяє уникненню штучного протиставлення вивчення мови оволодінню зв'язним мовленням, спрямовує на вивчення усіх тем, передбачених у систематичному курсі мови, як невід'ємної частини мовленнєвого розвитку учнів.

Розроблена нами методика роботи з мовленнєвого розвитку учнів профтехучилищ спрямована на запровадження комунікативно-орієнтованого курсу мови. Такий підхід дає можливість якісно розв'язувати проблеми мовленнєвого розвитку на міжпредметному рівні, визначає важливу роль умінь мовної діяльності /у всіх її основних видах/ для успішної роботи учнів з усіх предметів, в самоосвіті, у засвоєнні мови професії, що сприяє якісній підготовці висококваліфікованих робітників.

Проведене експериментальне дослідження підтвердило висунуту гіпотезу, що запропонована нами система педагогічних умов забезпечує високу ефективність мовленнєвого розвитку учнів: сприяє формуванню мовленнєвої компетенції, збагаченню активного словника, виробленню "чуття" мови, підвищенню культури усного і писемного мовлення, набуттю навичок спілкування мовою професії, самостійної роботи зі словниками, довідковою, науково-технічною літературою. Все це поряд з іншими факторами позитивно впливає на формування професійно значущих якостей особистості висококваліфікованого робітника.

Здійснене дослідження дало змогу визначити шляхи практичного розв'язання однієї з найважливіших педагогічних проблем у навчанні мови – забезпечення мовленнєвого розвитку учнів професійно-технічних закладів освіти.

Подальшого дослідження потребують проблеми гуманітаризації професійно-технічної освіти, формування духовної культури особистості майбутніх робітників, мовленнєвого розвитку учнів навчальних закладів профтехосвіти з урахуванням особливостей етнопціонального розвитку різних регіонів, диференціації навчання мови у вкладах профтехосвіти різного типу і профілів, методика використання професійно значущої лексики у професійно-технічній освіті.

З теми дослідження автором опубліковано такі роботи:

1. Внимание практической направленности обучения. Предметно-речевые темы на уроках в профтехучилище // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1985. - № 7. - С.49-54 /у співавторстві/.

2. Предметно-речевая тема на уроках по усвоению особенностей сложносочиненных предложений /II курс СПТУ/ // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1985. - № 9. - С.34-40 /у співавторстві/.

3. Урок - всему голова. Предметно-речевая тема на уроках в профтехучилище // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1986. - № 2. - С.23-28.

4. Предметно-речевая тема на уроке языка при изучении однородных членов предложения /II курс СПТУ/ // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1987. - № 9. - С.29-33.

5. Предметно-речевая тема на уроке языка при изучении причастия и причастного оборота /III курс СПТУ/ // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1988. - № 2. - С.16-22.

6. Слово - полководец человеческой силы. Предметно-речевая тема: "Язык, речь, пословицы и поговорки о языке" /I курс СПТУ// Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. - 1988. - № 8. - С.23-27.

7. Система работы в развитии речи на межпредметной основе в ПТУ // Научные основы перестройки начально-воспитательного процесса в средней школе та педвузі. - К., 1989. - С.105.

8. Методика развития профессионально-коммуникативного словаря учащихся ПТУ на межпредметной основе // Материалы научовой конференції Інституту педагогіки АПН України. - К., 1992. - С.81-90.

9. Психолого-педагогічні аспекти мовного розвитку учнів ПТУ // Психолого-педагогічні проблеми професійної освіти: Науково-методичний збірник. - К., 1994. - С.135.

ВЕЛИСКО Л.И. Речевое развитие учащихся профессиональных учебно-воспитательных заведений.

Диссертация в виде рукописи на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности: 13.00.04 - профессиональная педагогика. Институт педагогики и психологии профессионального образования АПН Украины. Киев, 1996.

Диссертационная работа посвящена исследованию проблемы речевого развития учащихся системы профтехобразования на основе предметно-речевой тематики, об"единяющей языковой и речевой материал, который базируется на тексте как главной единице связной речи во всех возможных вариантах.

Новизна, теоретическая и практическая значимость исследования заключаются в реализации принципа коммуникативной ориен-

тації через використання предметно-речевих тем, створенні цілої системи уроків речевого розвитку, що забезпечує якість формування речової компетенції, усвоєння мови професії, позитивно впливає на інтелектуальне розвиток учасників, їх творчий потенціал, професійну підготовку.

Zelisko L.I. Speech development of vocational schools' students.

The thesis /in manuscript/ for conferring the scientific degree of Candidate of Pedagogical Sciences. 13.00.04 - professional pedagogy. Institute for Pedagogics and Psychology of Professional Education in the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 1996.

The thesis is devoted to the research of the problem of speech development of vocational educational institutions' students on the basis of subject speech themes, which unites language and speech material and are grounded on the text as the main unit of connected speech in all possible variants.

The novelty, theoretical and practical value of the research consist in realization of the principle of communicative orientation by usage of subject speech themes, creation of integral system of the lessons of speech development, which guarantees the qualitative formation of speech competence, mastering of the language of profession.

Ключові слова: розвиток мовлення, мовленнєва компетенція, комунікативно-орієнтований курс мови, предметно-мовна тема, зв'язний текст, ситуація спілкування, професійна лексика.

Л. Зеліско

436661

AB 35.320